

Sebastian Kubas*

DEFORMACJA CZESKIEJ DEMOKRACJI LIBERALNEJ PO 2017 ROKU

Streszczenie

Rok 2017 wiąże się nie tylko z kontynuacją negatywnych zjawisk w czeskiej demokracji, ale z ich pogłębieniem. Głównymi podmiotami odpowiedzialnymi za taki stan rzeczy są dwaj najwyżsi przedstawiciele władzy państwowej, czyli premier Andrej Babiš i prezydent Miloš Zeman. Ich działania w wielu wymiarach są sprzeczne z zasadami demokracji liberalnej, co rodzi podstawę do możliwości pojawienia się demokracji illiberalnej. Celem artykułu jest ukazanie postaw dwóch najważniejszych postaci w czeskim życiu publicznym w kontekście łamania zasad liberalnej demokracji. Warto jednak zauważyć, że silne zakorzenienie zasady “checks and balances” utrudnia wskazanym podmiotom przeobrażenie liberalnej w illiberalną demokrację w Czechach. Metodami analizy używanymi w procesie badawczym są: analiza i synteza danych oraz podejście instytucjonalne. Baza źródłowa artykułu opiera się na pozycjach czesko-, polsko- i anglojęzycznych.

Słowa kluczowe: demokracja liberalna, demokracja illiberalna, Republika Czeska, Andrej Babiš, Miloš Zeman

Wstęp

Pod koniec 1989 r. Czechosłowacja podjęła pierwsze kroki w stronę demokratyzacji¹. Przejście pomiędzy reżimem niedemokratycznym a demokratycznym odbyło się w tym państwie poprzez oddanie władzy opozycji demokratycznej przez niewydolną komunistyczną elitę władzy². W tym okresie uchwalono pierwsze demokratyczne zmiany

* Uniwersytet Śląski w Katowicach, e-mail: sebastian.kubas@us.edu.pl, ORCID ID 0000-0002-7609-4002.

¹ P. Ukielski, *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji*, Warszawa 2007.

² S.P. Huntington, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma 1991, s. 109–63; J.J. Wiatr, *Europa pokomunistyczna, przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*, Warszawa 2006, s. 70–81; V. Tismaneanu, *Understanding*

w komunistycznym prawie, powołano rząd z udziałem byłych opozycjonistów, dokooptowano część parlamentarzystów wywodzących się z opozycji, a prezydentem Republiki został opozycjonista Václav Havel, który miał być jednym z gwarantów rozpoczynającego się procesu przemian³. Wydawało się, że demokratyzacja będzie miała charakter jednokierunkowy i doprowadzi do ukształtowania dojrzałej demokracji liberalnej⁴.

Dzisiaj, z perspektywy trzydziestu lat od rozpoczęcia procesu demokratyzacji, możemy powiedzieć, że mimo iż Republika Czeska była uważana za lidera przemian demokratycznych, to ostatnio, szczególnie po 2017 r., jest państwem, w którym podejmowane są coraz częściej próby osłabienia liberalnej demokracji przez władze państwowe. Na podstawie wydarzeń w tym państwie możemy powiedzieć, że czeska droga dążenia do przyjęcia założeń liberalnej demokracji, która była naturalnym podejściem przez pierwsze dwie dekady zmian w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, nie jest linearna⁵.

Przedmiotem analizy niniejszego artykułu jest występowanie zjawisk świadczących o podważaniu zasad demokratycznego państwa prawa, jakie występują w Republice Czeskiej w okresie rządów partii Akcja Niezadowolonych Obywateli (*Akce nespokojených občanů*, 2011). Już w 2013 r. partia ta weszła do rządu jako mniejszy partner koalicyjny Czeskiej Partii Socjaldemokratycznej (*Česká strana sociálně demokratická*, ČSSD), a w 2017 r. wygrała wybory do Izby Poselskiej i odtworzyła rząd z ČSSD. Jednakże w czeskiej polityce założenia liberalnej demokracji podważają nie tylko działania ANO 2011 i jej lidera będącego zarazem premierem Czech Andreja Babiša, ale także postawa prezydenta Miloša Zemana.

W związku z przyjętą powyżej tezą o występowaniu działań podważających zasady demokracji liberalnej przez najwyższe władze Republiki Czeskiej należy postawić następujące pytania. Po pierwsze, jak powinni-

1989: *The Revolutionary Tradition Revisited*, "East European Politics and Societies" 2013, vol. 28 (4), s. 644–652.

³ A. Burakowski, P. Ukielski, A. Gubrynowicz, 1989 – *Jesień Narodów*, Warszawa 2009.

⁴ G. Pridham, *The Dynamics of Democratization. A Comparative Approach*, London and New York 2000, s. 16–24; A. Ágh, *Emerging Democracies in East Central Europe and the Balkans*, Cheltenham 1998, s. 7–12; A. Przeworski, *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge 1991, s. 14.

⁵ J. Rupnik, *From Democracy Fatigue to Populist Backlash*, "Journal of Democracy", 2007, vol. 18 (4), s. 19; R.S. Foa, Y. Mounk, *Sings of Deconsolidation*, "Journal of Democracy", 2017, vol. 28 (1), s. 9.

śmy definiować i analizować płaszczyznę stanowiącą obszar funkcjonowania zdeformowanej demokracji liberalnej? Po drugie, jakie działania podejmowane są przez najwyższe władze Republiki Czeskiej w postaci premiera i lidera ANO 2011 Andreja Babiša oraz prezydenta Miloša Zemana, które lekceważą zasady demokracji liberalnej?

W niniejszym artykule zostaną wykorzystane następujące metody: analiza i synteza danych w celu omówienia występujących w polityce czeskiej zjawisk podważających zasady demokracji liberalnej, podejście neoinstytucjonalne służące określeniu ustrojowych założeń systemu politycznego Republiki Czeskiej oraz metoda komparatystyczna polegająca na zestawieniu i porównaniu zarówno faktów, jak i płynących z nich wniosków z procesu badawczego. Bazę źródłową niniejszego artykułu będą stanowić materiały o charakterze naukowym oraz publicystycznym w języku czeskim, polskim i angielskim. Ich zawartość zostanie poddana krytycznej analizie umożliwiającej prezentację wniosków wynikających z analizy.

Demokracja illiberalna

Demokracja liberalna została uznana za bezalternatywny koncept polityczny przez wykształcające się po upadku komunizmu czechosłowackie, a potem czeskie elity polityczne. Mimo dynamiki przekształceń sfery publicznej czeskie władze wierzyły, że zasady demokracji liberalnej implementowane do systemu politycznego na początku drogi ku demokracji wystarczą, aby ją utrzymać w tej formie, jaką ją przyjęto, czyli w wersji odzorowywanej z państw Europy Zachodniej pod koniec lat 80. XX w.⁶

Reżim, o którym piszę powyżej, pojawił się stosunkowo późno, jak na historię cywilizacji, gdyż na przełomie XVIII i XIX w. Do tamtego czasu demokracja i liberalizm traktowane były jako odrębne byty. Przez wcześniejsze wieki demokracja, ze względu na doświadczenia upadku Aten, oceniana była negatywnie⁷. Pamiętano, że kluczowa wartość demokracji, czyli równość, doprowadziła do chaosu. Dopiero od końca XVIII w. stała się konceptem na tyle istotnym, że zaczęto ją stopniowo implementować w praktyce politycznej państw świata, ale w kontekście liberalnym. Jeżeli chodzi o liberalizm, to jego podstawową wartością jest wolność, którą pierwsi liberałowie przyznawali wyłącznie mężczyznom wchodzącym w skład elit. W założeniach liberalizm nie był demokra-

⁶ I. Krastev, *Demokracja nieufnych. Eseje polityczne*, Warszawa 2013, s. 31–32.

⁷ D. Held, *Modele demokracji*, Kraków 2010, s. 13–35.

tyczny. Aż do XIX w. koncentrował się na ograniczaniu ingerencji władzy w życie społeczeństwa i zezwalaniu na swobodne działania w wymiarze indywidualnym⁸.

Równość i wolność, a także inne demokratyczne i liberalne zasady miały być gwarantowane przez pisane konstytucje, stąd współczesna demokracja liberalna opiera się na konstytucjonalizmie. Ramy konstytucyjne określają granice działań władzy oraz obywateli⁹. Omawiany reżim możemy także rozumieć poprzez pryzmat demokratycznego państwa prawa, które cechuje zestaw zasad uważanych za fundamentalne dla omawianego reżimu. Wśród nich możemy wyróżnić m.in.: zasadę suwerenności narodu, zasadę podziału i równowagi władzy, zasadę reprezentacji politycznej, zasadę pluralizmu i społeczeństwa obywatelskiego, zasadę wolności politycznej i gospodarczej¹⁰.

Od prawie dekady widać, że na świecie zasady demokracji liberalnej oraz demokratycznego państwa prawa są częściej kwestionowane zarówno przez część elit politycznych, jak i społeczeństwo niż to miało miejsce wcześniej. Jak ujawniają raporty Freedom House, w ostatnich latach mamy do czynienia z redukcją liczby państw demokratycznych. Jeszcze w 2005 r. za demokracje uznawano 77% państw świata, ale w 2020 r. było ich już tylko 72%¹¹. W związku z powyższym pojawiają się opinie mówiące albo o tym, że demokracja znalazła się w tymczasowym kryzysie¹², albo z drugiej strony, że mamy do czynienia z wyraźnym odwrótem od demokracji liberalnej i przejściem do nowej formy reżimowej¹³. W odniesieniu do pierwszej hipotezy demokracja nazywana jest powierzchowną, cofającą się, zdekonsolidowaną¹⁴. W kontekście drugiej mówi się m.in. o nowym autorytaryzmie¹⁵.

⁸ M. Marczevska-Rytko, *Demokracja bezpośrednia w teorii i praktyce politycznej*, Lublin 2001, s. 73–38.

⁹ M.F. Plattner, *Illiberal democracy and the struggle on the right*, „Journal of Democracy”, 2019, vol. 30 (1), s. 7–8.

¹⁰ M. Grzybowski, *Podstawowe zasady ustrojowe [w:] Prawo konstytucyjne*, red. M. Grzybowski, Białystok 2008, s. 72–86.

¹¹ Freedom House, <https://freedomhouse.org/>, 23.08.2021 (23.08.2021).

¹² S. Levitsky, L. Way, *The Myth of Democratic Recession [w:] Democracy in Decline?*, red. L. Diamond, M.F. Plattner, Baltimore 2015, s. 58–76; P.C. Schmitter, *Crisis and Transition, but Not Decline [w:] Democracy in Decline?*, red. L. Diamond, M.F. Plattner, Baltimore 2015, s. 39–57.

¹³ M.F. Plattner, *Populism, pluralism and liberal democracy*, „Journal of Democracy”, 2010, vol. 21 (1), s. 81–92; J. Møller, S.-E. Skaaning, *The Third Wave: Inside the Numbers*, „Journal of Democracy”, 2013, vol. 24 (4), s. 97–119.

¹⁴ B. Greskovits, *The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe*, Central European University, <http://politicalscience.ceu.edu> (23.08.2021);

Niezależnie od przyjętej postawy wobec zjawiska pogorszenia się jakości demokracji liberalnej, uważam, że deformacja demokracji liberalnej napotyka przede wszystkim przeszkodę w postaci destrukcji jej liberalnych założeń. Dlatego też przeradza się w demokrację nieliberalną (illiberalną). W tym ujęciu należałoby analizować działania podejmowane przez czeskie władze w ostatnich latach. Samo pojęcie oraz jego opis wprowadził do literatury Fareed Zakaria, który już w 1997 r. podkreślił, że głównym zagrożeniem dla liberalnej demokracji jest przede wszystkim podważenie założeń konstytucjonalizmu i przejęcie władzy w wolnych wyborach przez partię populistyczną¹⁶.

Co zatem kryje się pod pojęciem demokracji illiberalnej? Występuje słabe zakorzenienie liberalizmu w społeczeństwie, które ma charakter zamknięty i jest podatne na polityczne odwoływanie się do lęków i resentymentów. Obywatele ulegają manipulacjom politycznym. W procesie pojawiania się demokracji illiberalnej zakwestionowana zostaje główna oś podziału partyjnego na lewicę i prawicę, a zamiast tego wprowadza się rywalizację między populistycznymi partiami odrzucającymi liberalizm a tymi o korzeniach liberalno-demokratycznych. Prawo do reprezentowania całego narodu usurpuje sobie partia populistyczna, która zwycięża w wyborach. Słabość instytucji liberalno-demokratycznego państwa prawa umożliwia ich wykorzystanie w celu blokowania reżimu przez partię populistyczną, która znajdzie się u władzy¹⁷.

W wymiarze instytucjonalnym demokracja illiberalna będzie oznaczała personalizację publicznej polityki państwa w postaci lidera partii populistycznej, który łączy tę funkcję z ważnym stanowiskiem państwowym. Władza polityczna zostaje skupiona w rękach egzekutywy, która będzie się starała zdominować inne gałęzie władzy, jak parlament i wymiar sądownictwa. Społeczeństwo obywatelskie oraz wolne media są traktowane jako zagrożenie dla władzy, a więc będą poddane rosnącej kontroli.

M. Brusis, *Democracies Adrift: How the European Crisis Affect East-Central Europe*, "Problems of Post-Communism", 2016, vol. 63 (5–6), s. 263–276.

¹⁵ J. Jaskiernia, *Authoritarian Tendencies in the Polish Political System* [w:] *New Authoritarianism. Challenges to Democracy in the 21st century*, red. J.J. Wiatr, Leverkusen 2019.

¹⁶ F. Zakaria, *The Rise of Illiberal Democracy*, "Foreign Affairs", 1997, vol. 76 (6), s. 22–43.

¹⁷ A. Antoszewski, *Demokracja nieliberalna jako projekt polityczny* [w:] *Zmierzch demokracji liberalnej?*, red. K.A. Wojtaszczyk, P. Stawarz, J. Wiśniewska-Grzelak, Warszawa 2018, s. 51–67.

Demokratyczny system polityczny Republiki Czeskiej

Współczesna Republika Czeska kontynuuje demokratyczne tradycje ustrojowe zarówno międzywojennej Czechosłowacji, jak i tego samego państwa istniejącego pomiędzy końcem 1989 r. a 31 grudnia 1992 r.¹⁸ Zasady funkcjonowania państwa określa Konstytucja Republiki Czeskiej z 16 grudnia 1992 r.¹⁹ Przyjęty przez czeską Konstytucję model relacji między organami władzy należy określić jako parlamentarno-gabinetowy, w którym mamy do czynienia z dwuizbowym parlamentem: Izbą Poselską i Senatem, władzą wykonawczą: prezydentem i rządem oraz wymiarem sprawiedliwości: sądami z Sądem Najwyższym na czele²⁰. W przypadku systemu wyborczego elekcje do Izby Poselskiej opierają się na systemie proporcjonalnym (metoda d'Hondta). Wybory do Senatu mają charakter większościowy. Do 2013 r. prezydent wybierany był przez Zgromadzenie Narodowe, obecnie o jego elekcji przesądzają wybory powszechne.

Do 2013 r. wybory parlamentarne wygrywała jedna z dwóch partii: centroprawicowa Obywatelska Partia Demokratyczna (czes. *Občanská demokratická strana* – ODS) oraz socjaldemokratyczny ČSSD, ale w 2017 r. po raz pierwszy zwyciężyła inna partia – ANO 2011.

W Republice Czeskiej przy powoływaniu rządów najczęściej dochodzi do zawierania trójpartyjnych koalicji. Sytuacja ta ma istotne znaczenie w konsolidacji demokracji, gdyż wzmacnia konsensualny sposób prowadzenia polityki przez partie polityczne znajdujące się u władzy, pełni także funkcję edukacyjną elit politycznych, wskazując konieczność akceptacji różnych poglądów w życiu publicznym. Poza tym kreuje wysoką pozycję władzy ustawodawczej, w której dochodzi do debat i dyskusji związanych z koniecznością podejmowania decyzji. Kosztem takiego podejścia jest jednak zmniejszenie efektywności rządu.

W okresie przed 2017 r. możemy wskazać na kilka istotnych wydarzeń z udziałem władz, które podważyły praktykę funkcjonowania demokratycznego państwa prawa, zaznaczając, że nie podważyły zasad demokratycznego państwa prawa i demokracji liberalnej. W 2006 r. po przegranych wyborach przez ČSSD lider tej partii i premier Jiří Paroubek zakwestionował ważność elekcji do Izby Poselskiej, twierdząc, że

¹⁸ M. Bankowicz, *Zlikwidowane państwo. Ze studiów nad polityką Czechosłowacji*. Kraków 2003, s. 98 i n.; P. Ukielski, *op. cit.*, s. 95–113.

¹⁹ *Konstytucja Republiki Czeskiej z dnia 16.12.1992 r.* [w:] *Konstytucja Czech*, Warszawa 2000.

²⁰ P. Hušek, J. Smolík, *Politický systém a politické strany České republiky*, Brno 2019, s. 39–43.

była ona sfalszowana²¹. W 2012 r. organ rejestrujący kandydatów na prezydenta w pierwszych bezpośrednich wyborach, niezgodnie z prawem, odrzucił kandydatury trzech osób. Václav Klaus, będąc premierem, w 1997 r. podał się do dymisji po ujawnieniu nielegalnego sposobu finansowania jego partii ODS. W 2005 r. socjaldemokratyczny premier Stanislav Gross także podał się do dymisji, kiedy okazało się, że zakupił dom za pieniądze, których pochodzenia nie mógł udokumentować. W 2013 r. z urzędu premiera ustąpił Petr Nečas, którego wiążano ze skandalem korupcyjnym oraz towarzyskim²².

Deformacja czeskiej demokracji

Okresem bezpośrednio związanym z pogorszeniem kondycji czeskiej demokracji liberalnej datowanym od roku 2017 i zwycięskich wyborów ANO 2011 jest czas między 2013 i 2017 r. W 2013 r. zbiegły się dwa istotne wydarzenia. Po pierwsze, na urząd prezydenta w pierwszych powszechnych wyborach prezydenckich został wybrany Miloš Zeman. Mimo że wcześniej był liderem socjaldemokracji, to po sporze z tą partią kandydował z ramienia swojej Partii Praw Obywateli (czes. *Zemanowcy Strana Práv Občanů*, ZSPO)²³. Na elektorat M. Zemana złożyli się mieszkańcy prowincji i osoby odczuwające krzywdę doznaną w okresie transformacji ustrojowej. Wyniki badań pokazują, że na M. Zemana głosowali zwolennicy partii lewicowych (ČSSD, ZSPO, KSČM) oraz populistycznej Świt – Narodowa Koalicja (czes. *Úsvit – Národní koalice*)²⁴. Dzisiaj Úsvit nosi nazwę Wolność i Demokracja Bezpośrednia – Tomio Okamura (czes. *Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura*, SPD)²⁵.

W swojej kampanii przyszły prezydent wygłaszał hasła populistyczne, sceptycyzm wobec UE, zachowywał się arogancko²⁶. Jak pokazała przyszłość, prezydent w nonszalancki sposób odnosił się do zasad de-

²¹ Jiří Paroubek, Prague.net, <http://www.prague.net>, 14.04.2017 (15.07.2021).

²² P. Koupka, M. Mocht'ak, *Aféra Nagygate mezi korupcí a organizovaným zločinem: korupční sítě a jejich možný vliv na kvalitu demokracie v České republice*, "Středoevropské politické studie", 2014, vol. 16 (4), s. 237–263.

²³ *Strana práv občanů Zemanovci (SPOZ)*, iDNES.cz, <https://www.idnes.cz>, 7.03.2020 (26.08.2021).

²⁴ M. Čapek, *Prezidentské volby 2013. Geografická analýza*, <https://geography.upol.cz>, 24.04.2014 (25.08.2021).

²⁵ L. Kopeček, P. Svačinová, *Kdo rozhoduje v českých politických stranách? Vzestup nových politických podnikatelů ve srovnávací perspektive*, "Středoevropské politické studie", 2015, vol. 17 (2), s. 178–211.

²⁶ M. Červinková, L. Kulhavá, *Karel Schwarzenberg a Miloš Zeman: Pozitivní a negativní kampaň k prezidentským volbám*, "Naše společnost", 2013, nr 2, s. 16–29.

mokracji liberalnej nie tylko w okresie kampanii, ale i dwóch kadencji na swoim urzędzie. Po drugie, po wyborach parlamentarnych w 2013 r. ČSSD zawarł koalicję rządową z ANO 2011, która zajęła drugie miejsce. Partia ta zaliczana jest do grona populistycznych. Dzięki uczestnictwu w bezpośrednich rządach uzyskała wpływ na kreowanie polityki państwa w kontekście podważania niektórych reguł liberalnej demokracji²⁷. W następnych wyborach do Izby Poselskiej w 2017 r. ANO 2011 zwyciężyło i zaprosiło do koalicji czeską socjaldemokrację. W ten sposób nie tylko kontynuowało, ale uzyskało większy wpływ na podważanie ustalonych wcześniej reguł demokracji liberalnej.

Wracając do analizy postawy prezydenta Miloša Zemana, to jego działania i wypowiedzi wykraczają poza uznawane w demokracji liberalnej zasady i deprecjonują urząd głowy państwa. Zdarzało się, że w trakcie wypowiedzi telewizyjnych i radiowych prezydent był w stanie wskazującym na spożycie alkoholu. W głoszonych poglądach prezydent jest przeciwnikiem przyjmowania migrantów i uchodźców, a także nie uznaje praw mniejszości LGBTQ²⁸. W 2013 r. odmówił przyznania tytułu profesorskiego Martinowi Putnie, gdyż ten popierał ruch LGBTQ²⁹. Także w 2013 r., gdy premier Petra Nečas podał się do dymisji, złamał dotychczasową zasadę konsultacji z Izbą Poselską dotyczącą następcy szefa gabinetu i samodzielnie wyznaczył swojego przyjaciela Jiříego Rusnoka na urząd tymczasowego premiera. Dosyć specyficznym zachowaniem było poparcie Rosji w trakcie przejęcia Krymu, co odbiegało od oficjalnej linii polityki zagranicznej rządu³⁰. W związku z konfliktem ze swoją byłą partią, czyli czeską socjaldemokracją, wielokrotnie starał się w pozakonstytucyjny sposób pozbawić ją władzy w latach 2013–2017, oskarżając premiera Bohuslava Sobotkę o korupcję i udział w innych skandalach³¹. W 2019 r. odmówił nominacji kandydata na ministra kultury zaproponowanego przez ČSSD, co zostało odczytane jako chęć stworzenia rozdźwięku w koalicji rządowej. W tym samym roku prezes

²⁷ M. Kubánek, *Role populismu ve volebním marketingu hnutí ANO před parlamentními volbami v roce 2013*, "Středoevropské politické studie", 2016, vol. 18 (4), s. 319–359.

²⁸ P. Krčál, *Sociální konstrukce extremismu v imaginaci Miloše Zemana*, "Acta Facultatis filozofické Západočeské univerzity v Plzni", 2017, vol. 9 (3), s. 76–88.

²⁹ *Putna převzal profesuru z rukou ministra, Karolinem se rozezněl potlesk*, iDNES.cz, <https://www.idnes.cz>, 25.06.2013 (21.08.2021).

³⁰ *Zeman uznal anexi Krymu, pochvalují si Rusové. Porošenko zmínil Sudety*, Česká televize, <https://ct24.ceskatelevize.cz>, 11.10.2017 (25.08.2021).

³¹ J. Groszkowski, *Prezydent Zeman dzieli społeczeństwo*, <https://www.osw.waw.pl>, 26.11.2014 (15.07.2021); J. Groszkowski, *Kryzys tradycyjnych partii w Czechach*, <https://www.osw.waw.pl>, 9.10.2013 (15.07.2021).

Najwyższego Sądu Administracyjnego i jeden z sędziów Sądu Konstytucyjnego upublicznili próby nacisku na niezależność sędziowską ze strony prezydenta.

Postawa M. Zemana ma bezpośredni wpływ na postrzeganie przez Czechów urzędu głowy państwa jako instytucji władzy demokratycznego państwa prawa. Jak pokazują badania, zaufanie i poparcie dla urzędu prezydenta rozumianego jako instytucja systemu politycznego Republiki Czeskiej wahała się w okresie 2013–2019 pomiędzy 49% (2013) i 61% (2017). Gdy porównamy wyniki badań z dwóch kadencji poprzednika M. Zemana, czyli Vaclava Klause, to okaże się, że w latach 2003–2012 wahały się one między 64% (2012) i 75% (2007 i 2010)³². Styl prezydentury M. Zemana spowodował spadek zaufania Czechów do instytucji prezydenta.

Większy wpływ na deformowanie założeń demokracji liberalnej ma postępowanie premiera Andreja Babiša i najpopularniejszej partii ANO 2011. Jego zachowanie można odczytywać w kategorii próby przejścia przez technokratyczną władzę wykonawczą tych przyczółków, które pozwoliłyby na nieograniczone żadnymi zasadami działania³³.

Zacznijmy od tego, że samo objęcie urzędu premiera odbyło się przy złamaniu dotychczasowych reguł. Pomimo sukcesu ANO 2011 w wyborach w 2017 r., przez dziewięć miesięcy A. Babiš nie był w stanie stworzyć rządu koalicyjnego i większościowego. Mimo braku votum zaufania prezydent cały czas wysuwał i popierał kandydaturę A. Babiša na premiera, chociaż ciążył na nim zarzut defraudacji pieniędzy pochodzących z UE³⁴. Już po zaprzysiężeniu rządu prezydent uzyskał wpływ na kształtowanie polityki rządowej dzięki wsparciu udzielonemu premierowi. Ta wzajemna relacja wynika z podobieństwa poglądów politycznych, które dostrzega czeskie społeczeństwo. Badania dotyczące odbioru postaci prezydenta wskazują na to, że elektorat partii premiera ANO 2011 jest trzecim po komunistycznym KSČM oraz populistycznym SPD, który w tak dużym stopniu ufa M. Zemanowi (81%)³⁵. Premier, podobnie jak prezydent, jest eurosceptykiem, podkreśla istotę zachowania niezależności narodowej Czechów, występuje przeciwko migrantom i uchodźcom.

³² *Důvěryhodnost nejvyšších ústavních činitelů ČR*, STEM, <https://www.stem.cz>, 13.08.2019 (26.08.2021).

³³ V. Havlík, L. Komůrková, *Alternativa, nebo doplněk stranické demokracie? Podpora technokratickému vládnutí v České republice*, „Acta Politologica”, 2020, vol. 20 (12), s. 5–6.

³⁴ V. Naxera, *The Never-ending Story: Czech Governments, Corruption and Populist Anti-Corruption Rhetoric (2010–2018)*, „Politics in Central Europe”, 2019, vol. 14 (3), s. 32.

³⁵ *Důvěryhodnost nejvyšších ústavních činitelů ČR...*

Jednocześnie prowadzi prosocjalną politykę skierowaną w stronę przyłączenia wsparcia szerokich mas społecznych uważających się za opuszczone przez poprzednie władze³⁶.

Wśród pierwszych poczynań rządu ANO 2011 znalazła się polityka czystek w administracji rządowej, agencjach i spółkach z udziałem państwowych aktywów polegająca na zastąpieniu urzędników niesprzyjających nowej władzy lojalnymi wobec A. Babiša. W 2019 i 2020 r. premier podjął próby dokonania zmian w konstytucji w celu wzmocnienia władzy wykonawczej, ale zostały one odrzucone. Działania te były krytykowane przez koalicjanta ANO 2011, ale nie przez prezydenta³⁷.

Warto dodać kilka słów o samym premierze, który jest jednym z najbogatszych ludzi w Czechach. Jeszcze gdy piastował urząd wicepremiera (2013–2017), okazało się, że jedna z jego firm, Stork's Nest Farm, została oskarżona o defraudację subwencji Unii Europejskiej³⁸. Nie podał się do dymisji, a śledztwo rozpoczęte w tej sprawie w Republice Czeskiej przyjmowało różny charakter. Zachowanie A. Babiša wywołało w Czechach w 2019 r. największe od Aksamitnej Rewolucji demonstracje społeczne, w trakcie których obywatele domagali się przywrócenia transparentnych zasad działań organów władzy i powrotu do zasad demokratycznego państwa prawa. Aby mieć wpływ na śledztwo, w 2019 r. premier zdymisjonował ówczesnego ministra sprawiedliwości w obawie przed niekorzystnymi dla siebie działaniami. Nowym ministrem została Marie Benešová, przyjaciółka prezydenta, która chciała wstrzymać śledztwo. Nie udało się jednak tego procesu zatrzymać i pod koniec 2019 r. czeska policja wznowiła dochodzenie w sprawie defraudacji. Także UE w dalszym ciągu prowadzi dochodzenie, a A. Babiš uważany jest za podejrzanego wyłudzenia unijnych funduszy³⁹. W tym kontekście należy także wskazać, że premier próbował w parlamencie przeforsować ustawę o podporządkowaniu sobie prokuratora generalnego i prokuratorów publicznych, jednakże bez powodzenia. Także próby ograniczenia niezależności Najwyższego Sądu i Sądu Konstytucyjnego skończyły się niepowodzeniem.

³⁶ M. Kubánek, *Role populismu ve volebním marketingu hnutí ANO před parlamentními volbami v roce 2013*, "Středoevropské politické studie", 2016, vol. 18 (4), s. 329–244.

³⁷ Babiš: *Prezident mě v minulosti podpořil, nikdy ho nepodrazím, jak to udělala ČSSD*, iRozhlas, <https://www.irozhlas.cz>, 29.08.2019 (27.08.2021).

³⁸ V. Hloušek, L. Kopeček, *How to run an efficient political machine: the billionaire Andrej Babiš and his political-business project*, "Politics in Central Europe", 2019, vol. 15 (1), s. 41–48.

³⁹ *In Brief: Chief Prosecutor Reopens Stork's Nest Case Against Prime Minister Andrej Babiš*, Brno Daily, <https://brnodaily.com>, 4.12.2019 (15.07.2021).

Mimo odstępstw od uczciwej i transparentnej polityki wiążącej się z zasadami demokratycznego państwa prawa A. Babiš jest stosunkowo wysoko oceniany przez Czechów. Tuż przed wyborami parlamentarnymi w 2017 r., kiedy pełnił funkcję wicepremiera, uzyskał 37% poparcia w sondażu badania opinii publicznej, co było trzecim wynikiem wśród polityków. Rok później, w połowie 2018 r., otrzymał poparcie w wysokości 35%. W 2019 r. wzrosło ono do 42%, natomiast w styczniu 2020 r., tuż przed pandemią Covid-19, wyniosło 40%. We wrześniu 2020 r. 36% Czechów pozytywnie oceniało A. Babiša. Jednakże w 2021 r. poparcie dla premiera deklarowało już tylko 26% (czerwiec) i 29% (sierpień)⁴⁰. Przyczyn spadku popularności postaci premiera o ok. 10% w ciągu ostatniego roku doszukiwałbym się jednak nie w tym, że Czesi uzyskali większą świadomość odnośnie do nie do końca demokratycznych poglądów premiera, ale w szeroko dyskutowanych niepowodzeniach władzy rządowej w walce z Covid-19. Premier oraz jego ministrowie są obciążani winą za słabą organizację infrastruktury leczniczej, niedostateczną akcją uświadamiającą zagrożenia związane z pandemią oraz lekceważenie zagrożenia. Zatem niższe oceny premiera wiążą Czesi raczej z niższą efektywnością dzierżonej przez niego władzy wykonawczej.

Jeżeli chodzi o społeczne poparcie dla partii ANO 2011, to w okresie, gdy sprawuje władzę, zajmuje ona nieustannie pierwsze miejsce w badaniach opinii publicznej, uzyskując odpowiednio 30,5% (2018), 30% (2019), 32% (2020) i 27,5% (2021). Po wyborach do Izby Poselskiej w 2021 roku, mimo że ANO 2011 zajął jako partia polityczna pierwsze miejsce, to w globalnej rywalizacji został wyprzedzony przez koalicję wyborczą o charakterze centro-prawicowym Spolu (Razem) łączącą ODS, KDU-ČSL oraz TOP 09. Po początkowej niepewności podsycanej przez prezydenta M. Zemana, komu przyznane zostanie prawo tworzenia nowego rządu, czy ANO 2011, czy też Spolu, ostatecznie koalicję rządową stworzyły partie Spolu.

Zakończenie

Odnosząc się do tezy oraz dwóch pytań postawionych we wstępie, trzeba stwierdzić, że obserwowane oznaki podważające zasady demokracji liberalnej analizowane w kontekście postawy dwóch najważniejszych czeskich polityków jedynie w pewnym zakresie pokrywają się z cechami demokracji illiberalnej. Mimo czynionych prób ani obecny prezydent, ani premier nie łamią prawa. Założenie konstytucjonalizmu

⁴⁰ *Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM), Tiskové zprávy.* <https://cvvm.soc.cas.cz>, 5.10.2017–4.08.2021 (26.08.2021).

demokratycznego państwa prawa nie wydaje się podważane. Powodem tego stanu rzeczy może być odwołanie do art. 9 Konstytucji Republiki Czeskiej: „zmiany ingerujące w istotę demokratycznego państwa prawa są niedopuszczalne”. Możemy to interpretować w ten sposób, że Ustawa Zasadnicza nie dopuszcza do takich działań władz, które godzą w założenia demokratyczne, nawet gdyby skłonna była do tego większość parlamentarna. Czeski system polityczny cechuje się niezależnością instytucji władzy państwowej, które wykonując swoje kompetencje, opierają się na zasadzie *checks and balance*. Ponadto szerokie koalicje rządowe mogą także ograniczać próby podważania zasad demokracji liberalnej przez poszczególne partie u władzy, wprowadzając konieczność konsensusu. W przypadku Republiki Czeskiej stosunkowo silne są korzenie liberalizmu w sferze aksjologicznej, które można interpretować jako pewne zabezpieczenie przed destrukcją demokracji liberalnej.

Mimo powyższego deformacja czeskiej demokracji liberalnej ma miejsce, szczególnie po 2017 r. Sekwencja wypowiedzi i poczynań M. Zemana i A. Babiša wprowadza do przestrzeni publicznej przekaz o nieakceptowaniu idei społeczeństwa otwartego i odwołuje się do tkwiących wśród obywateli lęków i resentymentów. Personalizacja polityki wykorzystywana przez tych dwóch najwyższych urzędników państwowych jest niebezpiecznym narzędziem otwierającym drzwi demokracji illiberalnej. Obydwaj wydają się metaforą demokracji illiberalnej zmierzającej do łamania wartości liberalnych i podkreślającej prymat egzekutywy nad legislatywą i sądownictwem, w tym konstytucyjnym.

W 2017 r. w wyborach parlamentarnych Czesi zakwestionowali dawną oś podziału systemu partyjnego na prawicę i lewicę, przyznając pierwsze miejsce populistycznemu ANO 2011. Oznaczało to wyrażenie niezadowolenia z wcześniejszych elit, które były odpowiedzialne za realizację procesu demokratyzacji. Jednocześnie wynik wyborów sygnalizował wiarę w populistyczne obietnice wprowadzenia nowych rozwiązań kosztem zasad demokracji liberalnej. ANO 2011, które od 2013 r. współuczestniczy w rządach jako partia populistyczna, uważa, że ma prawo interpretowania woli narodu. Ponadto premier Andrej Babiš, preferując przewagę egzekutywy, pragnie, aby pozostałe gałęzie władzy były mu podporządkowane.

Bibliografia

- Ágh A., *Emerging Democracies in East Central Europe and the Balkans*, Cheltenham 1998.
Antoszewski A., *Demokracja neoliberalna jako projekt polityczny* [w:] *Zmierzch demokracji liberalnej?*, red. K.A. Wojtaszczyk, P. Stawarz, J. Wiśniewska-Grzelak, Warszawa 2018, s. 51–67.

- Babiš: *Prezident mě v minulosti podpořil, nikdy ho nepodrazim, jak to udělala ČSSD*, iRozhlas, <https://www.irozhlas.czo>, 29.08.2019 (27.08.2021).
- Bankowicz M., *Transformacje konstytucyjnych systemów władzy państwowej w Europie Środkowej*, Kraków 2010.
- Bankowicz M., *Zlikwidowane państwo. Ze studiów nad polityką Czechosłowacji*, Kraków 2003.
- Brusis M., *Democracies Adrift: How the European Crises Affect East-Central Europe*, "Problems of Post-Communism", 2016, vol. 63 (5–6), s. 263–276, <https://doi.org/10.1080/10758216.2016.1201772>.
- Burakowski A., Ukielski P., Gubrynowicz A., 1989 – *Jesień Narodów*, Warszawa 2009.
- Čapek M., *Prezidentské volby 2013. Geografická analýza*, <https://geography.upol.cz>, 24.04.2014 (25.08.2021).
- Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM), Tiskové zprávy*, <https://cvvm.soc.cas.cz>, 5.10.2017–4.08.2021 (26.08.2021).
- Červinková M., Kulhavá L., *Karel Schwarzenberg a Miloš Zeman: Pozitivní a negativní kampaň k prezidentským volbám*, "Naše společnost", 2013, nr 2, s. 16–29, <http://dx.doi.org/10.13060/1214-438X.2013.11.2.2>.
- Důvěryhodnost nejvyšších ústavních činitelů ČR, STEM*, <https://www.stem.cz/>, 13.08.2019 (26.08.2021).
- Fiala P., Mareš M., Pšeja P., *Formation of the System of Political Parties in the Czech Republic 1989–1992*, „Studia Polityczne”, 2001, nr 12, s. 145–162.
- Foa R. S., Mounk Y., *Sings of Deconsolidation*, "Journal of Democracy", 2017, vol. 28 (1), s. 9, <https://doi.org/10.1353/jod.2017.0000>.
- Freedom House*, <https://freedomhouse.org/>, 23.08.2021 (23.08.2021).
- Greskovits B., *The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe*, <http://politicalscience.ceu.edu/>, 23.08.2021 (23.08.2021), <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12225>.
- Groszkowski J., *Kryzys tradycyjnych partii w Czechach*, <https://www.osw.waw.pl>, 9.10.2013 (15.07.2021).
- Groszkowski J., *Prezydent Zeman dzieli społeczeństwo*, <https://www.osw.waw.pl>, 26.11.2014 (15.07.2021).
- Grzybowski M., *Podstawowe zasady ustrojowe [w:] Prawo konstytucyjne*, red. M. Grzybowski, Białystok 2008, s. 72–86.
- Havlík V., Komůrková L., *Alternativa, nebo doplněk stranické demokracie? Podpora technokratickému vládnutí v České republice*, "Acta Politologica", 2020, vol. 20 (12), s. 5–6, https://doi.org/10.14712/1803-8220/30_2019.
- Held D., *Modele demokracji*, Kraków 2010.
- Hloušek V., Kopeček L., *How to run an efficient political machine: the billionaire Andrej Babiš and his political-business project*, "Politics in Central Europe", 2019, vol. 15 (1), s. 41–48, <https://doi.org/10.2478/pce-2019-0002>.
- Huntington S.P., *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma 1991.
- Hušek P., Smolík J., *Politický systém a politické strany České republiky*, Brno 2019.
- In Brief: Chief Prosecutor Reopens Stork's Nest Case Against Prime Minister Andrej Babiš*, Brno Daily, <https://brnodaily.com>, 4.12.2019 (15.07.2021).
- Jaskiernia J., *Authoritarian Tendencies in the Polish Political System [w:] New Authoritarianism. Challenges to Democracy in the 21st century*, red. J.J. Wiatr, Leverkusen 2019, <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf08xx.13>.

- Jiri Paroubek, Prague.net, <http://www.prague.net>, 14.04.2017 (15.07.2021).
- Konstytucja Republiki Czeskiej z dnia 16.12.1992 r., art. 9 [w:] *Konstytucja Czech*, Warszawa 2000.
- Kopeček L., Svačinová P., *Kdo rozhoduje v českých politických stranách? Vzestup nových politických podnikatelů ve srovnávací perspektive*, “Středoevropské politické studie”, 2015, vol. 17 (2), s. 178–211, <https://doi.org/10.5817/CEPSR.2015.2.178>.
- Koupka P., Mocht'ak M., *Aféra Nagygate mezi korupcí a organizovaným zločinem: korupční sítě a jejich možný vliv na kvalitu demokracie v České republice*, “Středoevropské politické studie”, 2014, vol. 16 (4), s. 237–263, <https://doi.org/10.5817/CEPSR.2014.4.237>.
- Krastev I., *Demokracja nieufnych. Eseje polityczne*, Warszawa 2013.
- Krčál P., *Sociální konstrukce extremismu v imaginaci Miloše Zemana*, “Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni”, 2017, vol. 9 (3), s. 76–88.
- Kubánek M., *Role populismu ve volebním marketingu hnutí ANO před parlamentními volbami v roce 2013*, “Středoevropské politické studie”, 2016, vol. 18 (4), s. 329–244, <https://doi.org/10.5817/CEPSR.2016.4.319>.
- Kubas S., *Historyczne uwarunkowania a proces demokratyzacji Republiki Czeskiej* [w:] *Instytucje systemów politycznych w procesie zmian*, red. B. Dziemidok-Olszewska, M. Michalczuk-Wlizio, M. Podolak, Lublin 2020, s. 25–37.
- Levitsky S., Way L., *The Myth of Democratic Recession* [w:] *Democracy in Decline?*, red. L. Diamond, M.F. Plattner, Baltimore 2015, s. 58–76.
- Marczewska-Rytko M., *Demokracja bezpośrednia w teorii i praktyce polityczne*, Lublin 2001.
- Møller J., Skaaning S.-E., *The Third Wave: Inside the Numbers*, “Journal of Democracy”, 2013, vol. 24 (4), s. 97–119, <https://doi.org/10.1353/jod.2013.0057>.
- Naxera V., *The Never-ending Story: Czech Governments, Corruption and Populist Anti-Corruption Rhetoric (2010–2018)*, “Politics in Central Europe”, 2019, vol. 14 (3), s. 32, <https://doi.org/10.2478/pce-2018-0017>.
- Plattner M.F., *Illiberal democracy and the struggle on the right*, “Journal of Democracy”, 2019, vol. 30 (1), s. 9–10, <https://doi.org/10.1353/jod.2019.0000>.
- Plattner M.F., *Populism, pluralism and liberal democracy*, “Journal of Democracy”, 2010, vol. 21 (1), s. 81–92, <https://doi.org/10.1353/jod.0.0154>.
- Pridham G., *The Dynamics of Democratization. A Comparative Approach*, London and New York, 2000.
- Przeworski A., *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge 1991.
- Putna převzal profesuru z rukou ministra, Karolinem se rozezněl potlesk*, iDNES.cz, <https://www.idnes.cz>, 25.06.2013 (21.08.2021).
- Rupnik J., *From Democracy Fatigue to Populist Backlash*, “Journal of Democracy”, 2007, vol. 18 (4), s. 19.
- Šárovec D., *Is the “new” always “new”? Theoretical framework problems of new political parties’ research: The Czech Republic experience*, “Politics in Central Europe”, 2019, vol. 15 (1), s. 55–80, <https://doi.org/10.2478/pce-2019-0003>.
- Schmitter P.C., *Crisis and Transition, but Not Decline* [w:] *Democracy in Decline?*, red. L. Diamond, M.F. Plattner, Baltimore 2015, s. 39–57.
- Strana práv občanů Zemanovci (SPOZ)*, iDNES.cz, <https://www.idnes.cz>, 7.03.2020 (26.08.2021).

- Tismaneanu V., *Understanding 1989: The Revolutionary Tradition Revisited*, "East European Politics and Societies", 2013, vol. 28 (4), s. 644–652, <https://doi.org/10.1177/0888325414553888>.
- Trendy Česka*, Kantar pro Česká televize, <https://cz.kantar.com>, 4.06.2017–22.08.2021 (26.08.2021).
- Ukielski P., *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji*, Warszawa 2007, s. 95–113.
- Wiatr J.J., *Europa pokomunistyczna, przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*, Warszawa 2006.
- Zakaria F., *The Rise of Illiberal Democracy*, "Foreign Affairs", 1997, vol. 76 (6), s. 22–43.
- Zeman uznal anexi Krymu, pochwaluji si Rusové. Porošenko zmínil Sudety*, Česká televize, <https://ct24.ceskatelevize.cz>, 11.10.2017 (25.08.2021).

The deformation of the Czech liberal democracy after 2017

Abstract

In 2017 we observed the deterioration trends of the liberal democracy in the Czech Republic which had been present there for some time. The two highest-ranking politicians responsible for that decline are: Prime Minister Andrej Babiš and President Miloš Zeman. Their policies border on the deformation of liberal democracy, which can lead towards illiberal democracy in the future. The aim of the article is to analyze how their attitudes influence democracy in the Czech Republic. In contrast, the strong rule of checks and balances makes it impossible for the authorities to destroy liberal democracy. The methods used during the process of research are as follows: synthesis and analysis, the institutional approach. The article-specific bibliography includes Czech, English, and Polish source materials.

Keywords: liberal democracy, illiberal democracy, the Czech Republic, Andrej Babiš, Miloš Zeman